

İBN HİŞÂM'IN EVDAHÜ'L-MESÂLİK ADLI ESERİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD METODU*

Seyithan Gayır**

Öz

Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm el-Ensârî (öl. 708/1309) Arap dili gramerinde özellikle de Basra ve Kûfe ekollerinin ortak paydalarını temsil eden uzlaşmacı yönüyle öne çıkan önemli bir dilcidir. İslâmî ilimlerin birçok alanında eser yazan müellif dil çalışmalarında alana katkı sağlayan eserler ve yöntemler miras bırakmıştır.

Arap dilindeki önemli katkıları nedeniyle Bu çalışmada İbn Hişâm'ın Evdahü'l-Mesâlik adlı eserinde şiirle istişhâd yöntemi incelenmiştir. İbn Hişâm'ın Arap dilleri içerisindeki konumunun tespiti ve konuya eğilimine yönelik özgün yöntemini eserleri ışığında açığa çıkarmak amacıyla kaleme aldığı eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu bağlamda İbn Hişâm'ın konuları ele alış şekli ve açıklama sürecinde dayandığı kanıtların başında gelen Arap şiirleriyle istişhâd yöntemi üzerinde detaylıca durulmuştur.

Son olarak da yazarın anlatımdaki en bariz yönü olan istişhâd metodu; tanımı, tarihsel süreci, kaynakları gibi farklı açılardan ele alınmıştır..

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Arap Şiiri, İstîşhâd, İbn Hişâm, Evdahü'l-Mesâlik.

THE METHOD OF ISTISHHÂD WITH POETRY IN IBN HİŞÂM'S WORK NAMED EVDAHU'L-MESÂLİK

Abstract

His full name is Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yusûf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Hishâm al-Ansârî al-Misrî (d. 708/1309) is an important linguist who stands out with his conciliatory aspect in Arabic language grammar, especially representing the common denominators of the Basra and Kufa schools. The author, who wrote works in many fields of Islamic sciences, left a legacy of works and methods that contribute to the field of language studies.

We aimed to reveal both the works of Ibn Hishâm, whom we discussed in our study due to his important contributions to the Arabic language, and the original methods he used in his works. In line with this goal, we examined in detail Ibn Hishâm's approach to the issues and the method of istishhat with Arabic poems, which is one of the main evidences he relied on in his explanation process. Information is given about all the

* Bu makale, "Evdahü'l-Mesâlik'te Şiirle İstîşhâd" başlıklı yüksek lisans tezimizden türetilmiştir. (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

** Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

e-mail: seyithangayir@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-7778-2408>

Atf/Citation: Gayır, Seyithan. "İbn Hişâm'ın Evdahü'l-Mesâlik Adlı Eserinde Şiirle İstîşhâd Metodu". *BAiD* 18 (Aralık 2023), 83-111.

works he wrote in order to determine the author's position among Arabic linguists and to reveal his unique method of tending to the subject in the light of his works. Finally, the author's istishâd method, which is the most obvious aspect of the narrative; It has been discussed from different perspectives such as its definition, historical process and sources.

Keywords: Arabic Language and rhetoric, Arabic Poetry, Istishâd, Ibn Hishâm, Evdahü'l-Mesâlik.

Giriş

İslâm dini geldikten sonra, Arap olmayanların bu dine intisap etmeleri, bu dilin fethedilen bölgelerde din ve bilim dili olarak yaygınlık kazanmasıyla birlikte dil hataları artmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, istishâd ihtiyacı da fetihler sonucu Arapların dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıktığı bilinir. Tefsir, hadîs gibi İslâmî ilimler ve Arap dili, edebiyatı ve belâgatı gibi dille ilgili dallarda yapılan çalışmalarda müellifler, bir kelimenin lafız, mâna ve kullanımının doğruluğunu ispatlamak amacıyla sıhhat derecesi yüksek olan nazım ve nesirden örneklere başvurmuşlardır. İşte bu örnekler, istishâd edilen metinler olup ya Kur'ân-ı Kerîm'den ya Arap şiiresi veya nesrinden veyahut ta hadîsten alınmıştır.

Dönemin en etkili ve en önemli âlimlerinden biri olan 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Yûsuf Cemâlüddîn b. Hişâm el-Ensârî, gerek eserleri gerekse de yetiştirdiği talebeleri sebebiyle İslam ilim havzasının en şöhretli simalarından biri olmuştur. Nahiv konusundaki görüşleri ve eserleri günümüz ilim dünyasının değerli kaynakları arasındadır. Nitekim çalışmamızın esasını teşkil eden *Evdahü'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı eseri Arapça öğreniminde kaynak eserlerin başında gelmektedir.

1. Hayatı ve İlmi Kişiliği

Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî hicrî 708 yılında kendi döneminin ilim merkezlerinden olan Kahire'de doğmuştur. Soyu, Ensârî'yi teşkil eden iki kabileden biri olan Hazrec'e dayandığından el-Ensârî nisbesiyle anılır. İbn Hişâm'ın lakabı Cemâlüddîn'dir. Asıl Künyesi Ebû Muhammed olmasına rağmen İbn Hişâm künyesiyle şöhret bulmuştur.¹ İbn Hişâm, 6 Zilkade 761'de (17 Eylül 1360)

¹ 'Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *Bügyet'ül-vü'ât fî tabakâti'l-lügaviyyine ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1977), 2/ 68.

Kahire’de vefat etmiş ve Kahire’nin Nasr Kapısı yanında bulunan Sûfiyye kabristanına defnedilmiştir.²

Müellif, dönemin âlimlerinden Muhammed İbnü’s-Serrâc, (öl. 316/929) ‘Abdüllatîf b. Murahhal (öl.744/1343) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1345) gibi hocalardan ders aldı. Arapça konusundaki temel bilgilerini sürekli olarak yanında bulunduğu ‘Abdüllatîf b. Murahhal’den almıştır. Şâfiî fakihî ve muhaddis Tâcüt-Tebrîzî’nin (öl. 746/1345) derslerine devam etmiştir. Tâcüt’l-Fâkihânî’den (ö.731/1331) onun Şerhü’l-işâre’sini okumuştur. Bedruddîn İbn Cemâ’a’dan (öl. 733/1333) kıraat konulu eş-Şâtıbiyye’yi okutma icâzeti almıştır. Kâhire’deki el-Kubbetü’l-Mansûriyye medresesi’ne tefsir hocası olarak tayin edilmiştir. Şâfiî fikhının inceliklerine vakıf olan İbn Hişâm, Ölümünden beş yıl kadar önce Hanbelî mezhebine geçerek Kahire’de bulunan el-Medresetu’l-Hanbelîyye’de müderris olmuştur. Ancak İbn Tagrıberdî, (öl. 874/1470) onun Hanefî iken Hanbelî mezhebine geçtiği iddiasında bulunur.³ İbn Hişâm Arap dili ve edebiyatının yanı sıra fıkıh, hadis ve tefsir gibi dinî ilimlerde de söz sahibiydi.⁴

Arap gramerinin bütün inceliklerine vâkıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip dönemin ulemasıyla münâzaralara girmiş, eğitim ve öğretim alanında en verimli yönetime ulaşmaya çalışmıştır. Arap dili ilimlerinde derinleşerek kendi akranlarını ve hatta hocalarını dahi bu alanda geride bırakmıştır. Şöhreti doğduğu toprakları aşmış, doğuda ve batıda tanınır olmuştur. Öyle ki İbn Haldûn onun hakkında “*Mağrib’te bulunduğumuz sıralarda Sîbeveyh’ten daha nahivci olduğu söylenen birini işitiyorduk*”, demiştir.⁵

İbn Haldûn, onun nahiv ilminin öncülerinden olan Sîbeveyh (öl. 180/796) ve İbn Cinnî’den (öl. 392/1002) sonra bu alanın en büyük âlimlerinden biri

² ‘Umer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 2/305-306.

³ Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed b. Hacer el-‘Askalânî, *ed-Durer’ul-kâmine fî ma’rifeti’l-mietî’s-sâmine*, (Haydarabad: Dâiret’ul-Me’ârif’il-‘Ûsmaniyye, ts.), 2/308; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, 2/306; ‘Ûmrân ‘Abdüsselâm Şu’ayb, *Menhecü İbn Hişâm min hilâli kitabihî’l-Mugnî*, (Bingazi: Dâru’l-Kutubî’l-Vataniyye, 1986), 19-20.

⁴ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, 2/306.

⁵ Ebü’l-Felâh Ahmed ‘Abdülhay b. Ahmed b. el-‘îmâd el-‘Akrî, *Şezrâtü’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, ts.) 6/191.

olduğunu söyler.⁶ İbn Hişâm'ın başarısı, keskin ve eleştirel zekâyâ sahip olmasının yanı sıra disiplinli çalışması ve özgün üslûbundan kaynaklandığını söylemek mümkündür. İbn Hişâm kaleme aldığı eserlerinde, çoğunlukla nahiv ilminde otoriter âlimlerin görüşlerine yer vermiş bu görüşler arasında tercihte bulunmakla kalmayıp kendi özgün görüşlerini de ortaya koymuştur. İbn Hişâm, eserlerinde istishâd yani dilde delil olma açısından Kur'ân'ı ilk sıraya, hadisi ikinci, şiiri ise üçüncü sıraya almıştır. Bunların yanı sıra kıyâs ve ta'fîl yöntemlerini de kullanmıştır. Bazı araştırmacılar onun hadisle çok istishâd ettiğini ileri sürmüşlerse de eserlerinin içeriği bu iddiayı pek doğrulamamaktadır. Meselâ *Şerhu katri'n-nedâ'*da on yedi, *Şerhu şuzûri'z-zehab'*de yirmi bir, *Evdahü'l-mesâlik'*de yirmi beş, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âdu'*da yirmi ve *Mugni'l-lebîb'*de altmış bir hadisi delil olarak kullanmıştır. Bu rakamlar, aynı eserlerdeki âyet ve şiir sayısına oranla çok fazla değildir.⁷

2. Eserleri

İbn Hişâm, daha çok Arap dili ve grameri alanında eser telif ettiğinden dilci kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Arap dili ve grameri alanının dışında da hacimli eserler telif etmiştir. Bu telifler dışında İbn Hişâm risâle türü küçük çaplı eserler de kaleme almıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla İbn Hişâmın bazısı matbu bazısı da mahtût şekilde eserleri şunlardır:⁸

2.1. Yayımlanmış Eserleri

Başta hacimli eserleri olmak üzere İbn Hişâm'a ait eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır. Bu eserlere şu örnekleri vermek mümkündür:⁹

l- Evdahü'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik: İbn Mâlik'in nahve dair manzum eseri olan *el-Elfiyye*'nin şerhidir. Birçok defa basılmıştır. Çalışmamızın ana konusu olan bu esere ileride detaylı bir şekilde yer vereceğiz.

⁶ 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn el-Mâlikî el-Hadramî, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 2/1281; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 2/306.

⁷ Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/75.

⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 2/305-306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitabihî'l-Mugni*, 28-43; Yusuf Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, (1999), 203.

⁹ Bu eserlere dair bilgiler için bk. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, 2/305-306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitâbihî'l-Mugni*, 28-43; Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî", 205-206.

2- *Elgâzu İbni Hişâm*: Sultan Melik Kâmil'in Kütüphanesi için telif ettiği bir eserdir. Birçok kere basılmıştır. Son olarak 1967'de Necef'te *Hallü'l-Elgâz* ismiyle basılmıştır.

3- *Câmi'u's-sagîr fin-nahvi*: Bu eser üzerine yazılmış İbrâhîm b. İsmâ'îl el-'Alevî'nin ve ez-Zebidî'nin iki ciltlik büyük bir şerhi vardır. Ayrıca kitabın diğer bir yazma nüshası Paris Ktp, nr. 4195'de mevcuttur. M. Şerîf Sa'îd ez-Zibâh tarafından 1968 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

4- *Fevhü's-Şezâ bi meseletî kezâ*: Hocası Ebû Hayyân'ın, *eş-Şezâ fi meseleti kezâ* adlı kitabının şerhidir. Ahmed Matlûb'un tahkiki ile Bağdat'ta 1963'de yayınlanmıştır.

5- *el-İ'râb 'an kavâ'idü'l-i'râb*: *Kavâ'idü'l-i'râb* ismiyle meşhurdur. Birçok şerhi vardır. Muhyiddîn el-Kâfiyecî şerhi, bunlardan biridir. Reşîd el-Âbidî (1970) ve 'Alî Fevde tarafından Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb'ta (Riyad 1971) tahkikleri yapılarak yayımlanmıştır.

6- *İkâmetu'd-delîl 'alâ sıhhâti't-temsîl ve fesâdi'd-te'vîl*: İbn Hacer el-'Askânî'nin *ed-Dureru'l-kâmine*'sinde bahsettiği bu eser, Hâşim Tâhâ Şellâş tarafından Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb'ta (Bağdat sayı 16, 1972) tahkikleri yapılmıştır. Ayrıca Rabia Çelebi tarafından da tahkikleri yapılarak Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisinde (Sayı 3, 1979) yayımlanmıştır.

7- *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*: eser temel gramer kurallarını özlü ifadelerle anlatan bir giriş niteliğindedir. Nahiv ağırlıklı olmakla birlikte kısmen sarf konularını da içeren eserde benzer konular birleştirilmiş, farklı görüşler ve hatalı bulunan fikirlerle tercih edilen görüşler kısaca belirtilmiştir. *Katrü'n-nedâ*'nın müstakil olarak ve daha ziyade müellifin şerhiyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır (Bulak 1253; Kahire 1274, 1278, 1280, 1963). Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd eseri *Sebilü'l-hüdâ bi-tahkîki Şerhi Katrü'n-nedâ* adlı ta'likiyle, (Kahire 1386/1966) Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ile Muhammed 'Abdülmün'im Hafâcî de gerekli açıklamalar ve ilâve ettikleri alıştırmalarla birlikte yayımlamışlardır. (Kahire 1388/1969)

8- *Şerhu Katrü'n-nedâ ve belli's-sadâ*: İlk defa Bulak'ta basılan eser, (1253) A. Gaguyer tarafından Fransızca'ya çevrilerek Arapça metniyle beraber neşredilmiş, (Leiden 1887) daha sonra Muhammed Muhyuddîn 'Abdülhamîd

ile (Kahire 1355/1936) Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed 'Abdülmün'im Hafâcî (Kahire 1388/1969) tarafından tahkik ve şerhedilerek yayımlanmıştır.

9- *Mugnî'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*: Bu kitap dilbilgisi ve edâtlarla alakalıdır. Tahran ve Kahire'de birçok defa basılmıştır. Gerek bizzat müellif, gerekse başkalarınca haşiyeler ve şâhidlerine şerhler yazılmıştır. Onlardan biri de *el-Emîr* hâşiyesidir.

10- *Mesâil fi i'râbi'l-Kur'ân*: Sâhib Ebû Cenâh tarafından tahkiki yapılmıştır. el-Mevrid mecmuası. 3. cildin 3. sayısında, Bağdat'ta, 1973'te basılmıştır.

11- *Şerh-u Bânet Su'âdu* veya *Şerh 'alâ kasideti Bânet Su'âdu*: Ka'b b. Zuheyr'in Hz. Peygamber hakkındaki manzumesinin şerhidir. A. Guidi tarafından 1871'de Leipzig'de: 1304 ve 1316'da Kahire'de basılmıştır.

12- *Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye: el-Kevâkibü'd-dürriyye fi şerhi'l-lemhatü'l-Bedriyye* diye de isimlendirilmiştir. Hâdî en-Nehrî'nin tahkiki ile Bağdat'ta 1977'de basılmıştır.

13- *Şuzûrû'z-zeheb ve şerhuhu*: Tam adı *Şuzûrû'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*'tır. Birçok defa farklı yerlerde basılmıştır.

14- *Mûkidu'l-ezhân ve mûkizu'l-vesnân*: atif Efendi. Ktp. nr. 2800/5'de ve Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye'de dört nüsha, Paris Ktp. nr. 115 ve Berlin Ktp. nr. 6748-6749'da nüshaları mevcuttur. 1322'de Haremeyn Matbaası'nda, ayrıca bir cüzü de *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*'le beraber 1322'de de Bulak'ta basılmıştır.

15- *el-Mesâilü's-seferiyye fin-nahv*: Hâtim Sâlih ed-Dâmin neşriyle Bağdat'ta el-Mevrid Mecmuasında (c. 9, sayı. 3, sh. 115-146) yayımlanmıştır.

İbn Hişâm'ın yukarıda adı geçen eserleri dışında daha çok risâle tarzında ele aldığı yaklaşık 10 ila 30 varaktan oluşan bazı eserleri de 1318'de Haydarabad'da basılan Celâluddîn es-Süyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir fin-nahvi* adlı kitabının farklı sayfaları arasında basılmıştır. Söz konusu eserler şunlardır:¹⁰

1- *Mesâ'il fin-nahvi ve ecvibetihâ*: Bu eser aynı zamanda *Risâle fi intisâb-lugaten ve fadlen ve i'râbi hilâfen ve eydân ve'l-keâm 'âlâ helümme cerren* ismiyle de yayımlanmıştır.

¹⁰ Eserler hakkında bilgi için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 2/305-306; Şu'ayb, *Menhecuc İbn Hişâm min hilâli kitâbihi'l-Mugnî*, 28-43; Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî", 206.

2- *Muhtasarü'l-intisâf mine'l-Keşşâf*: Zemaşerî'nin *Keşşâf*'ındaki Mu'tezilî görüşleri çürütmek için İbnü'l-Münîr tarafından yazılan *el-İntisâf mine'l-Keşşâf* adlı kitabın özetidir. Berlin Kütüphanesi ile Kâhire'deki Ezher Kütüphanesinde nüshaları vardır.

3- *Meseletü i'tirâzı'ş-şart*: Leiden, 12 nr. 217, 218'de mevcuttur.

4- *Şerhü'l-kasidetü'l-lügaziyye fil-mesâilî'n-nahviyye*: Leiden Cat. Cod. Arab. Nr. 222'de mevcuttur.

2.2. Yayımlanmamış Eserleri

İbn Hişam'ın kaleme aldığı bazı eserler ise malesef kütüphanelerde hala keşfedilmeyi ve yayımlanmayı beklemektedir. Bu eserlere de şu örnekleri vermek mümkündür:¹¹

1- *el-Mebâhisü'l-mardiyye el-mute'allika bi "men" eş-şartiyye*: 2 cilt olup, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, üç nüsha olarak mevcuttur.

2- *Havâşî 'ale'l-elfiyye*: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bir nüshası vardır.

3- *Mesele fi şerh hakikatü'l-istifhâm ve'l-farkı beyne edevâtih*: Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

4- *Mes'ele fi ta'addudi mâ ba'de illâ 'alâ selâseti aksâm*: Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

5- *Risâle fi isti'mâli münâdâ fi tis'i âyât mine'l Kur'ân*: Berlin Ktp. nr. 6884'de mevcuttur.

6- *er-Ravzatu'l-edebiyeye fi şevâhid 'ulûmil-'Arabiyye*: İbn Cinnî'nin *el-Luma'* adlı eserinin şâhidlerinin şerhidir. Berlin Ktp. nr. 7652 de mevcuttur.

7- *Şerhü'l-Cümel*: ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel* adlı kitabının şerhidir. Ahmediye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

8- *Şevâridü'l-mûlah ve mevâridü'l-minah*: Ruhun tezkiyesine Akâid, Ferâiz ve dinî meselelere dair olup, Berlin Kütüphanesi nr. 2097'de ve Sâhib Ebû Cenâh'da bir sureti mevcuttur ayrıca müellifin *Mesâ'il fi İ'rabü'l-Kur'ân* adlı eserine yaptığı tahkikin mukaddimesine de bu eseri almıştır.

9- *Tahlîsü'ş-şevâhid ve telhîsü'l-fevâ'id*: Irak Müze Ktp. Ve Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de mevcuttur.

10- *Telhîsü'd-delâle fi telhîsü'r-risâle*: Mağrib el-Karaviyyûn Camii Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.

¹¹ Eserler hakkında bilgi için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 2/305-306; Şu'ayb, *Menhecuc İbn Hişam min hilâli kitâbihi'l-Mugnî*, 28-43; Sancak, "İbn Hişam el-Ensârî", 206-207.

2.3. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

İbn Hişâm'ın bazı eserleri gerek biyografik gerekse de diğer çalışmalarda yapılan atıflardan da anlaşıldığı üzere günümüze ulaşmamıştır. Bu eserler hakkında bilgileri farklı eserlerde dağınık olarak görmek mümkündür. İbn Hişâm'ın bu tür eserlerine şu örnekleri vermek mümkündür:¹²

1- *el-Câmi'ü'l-kebir fi'n-nahv*: Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât* adlı eserinde bu eserden bahsetmektedir.

2- *et-Tahsîl ve't-tafsîl li-kitâbi't-tezyîl ve' t-tekmîl*: Bu eser, Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Mâlik et-Tâ'î el-Ceyyânî'ye ait olan *Teshilü'l-fevâ'id ve Tekmilü'l-makâsîd* adlı kitabın şerhidir.

3- *et-Tezkire fi'n-nahv*: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*'inde; İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*'sinde ve es-Süyûtî; *Bugyetu'l-vu'at*'ında bu eserin 15 cilt olduğunu ifade etmektedirler.¹³

4- *Hevâşî 'alâ şerhi't-Teshîl li-İbn Mâlik*.

5- *Kifâyetu't-ta'rîf fi 'İlmi't-tasrîf*: İsmail Paşa Keşfu'z-Zunûn adlı eserinin zeylinde bu eserden bahsetmektedir.

6- *el-Kavâ'idu'l-kubrâ fi'n-nahv*: Muhyiddîn el-Kâfiyecî, *el-İhkâm*, el-Basravî Muhammed b. Halîl de, *Şerhu'l-İrşâd* adlarıyla şerh etmişlerdir. Ebü'l-Bekâ el-Mısrî tarafından manzum olarak ele alınmıştır.

7- *el-Kavâ'idü's-sügrâ fi'n-nahv*.

8- *Ref'ü'l-hasâse 'an kurrâi'l-hülâsa*: es-Süyûtî, bu eserin 4 cilt olduğunu ifade etmiştir.

9- *Risâle fi ahkâmi "Lev" ve "Hattâ"*.

10- *Şerhü'l-bürde*: el-Bûsîrî'nin *el-Kasidetu'l-bürde el-Mevsûme bi'l-kevâkibi'd-düriyye fi medhi hayri'l-beriyye*, adlı manzum eserinin şerhidir.

11- *Şerhü'l-câmi'î's-sagîr fil-Furû'*: Hanefi fakihî el-İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, *el-Câmi'ü's-Sagîr fil-furû'* kitabının şerhidir.

¹² Bu eserlerin varlığına dair bilgiler için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2/305-306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitâbihi'l-Mugnî*, 28-43; Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî", 208-209.

¹³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2/305-306; Şu'ayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâli kitâbihi'l-Mugnî*, 28-43; Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî", 208.

- 12- *Şerhu ebyâti İbn Nâzım.*
 13- *Şerhü's-şevâhidi'l-kübrâ fi'n-nahv.*
 14- *Şerhü's-şevâhidi's-sügrâ fi'n-nahv.*
 15- *Şerhü't-teshîl:* İbn Mâlik'e ait olan *et-Teshîl* adlı eserin şerhidir.
 16- *'Ümdetü't-tâlib fi tahkîki tasrîfi İbni'l-Hâcib:* İki cilttir. İbn Hâcib'in sarf kitabı olan *eş-Şâfiye* adlı eserinin şerhidir.

2.4. Evdahü'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik

İbn Hişâm, *et-Tavdîh* adıyla da bilinen *Evdahü'l-mesâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik* adlı bu şerhinde *el-Elfiyye'nin* bazı yerlerini tashîh ederek açıklamış, eserde ele alınmayan bazı konuları da ilâve ederek bir bakıma eksik gördüğü yanlarını tamamlamıştır.¹⁴

Evdahü'l-mesâlik de *el-Elfiyye* gibi İslâm ilim dünyasında çokça ilgi görmüş, birçok âlim tarafından hâşiyeleri ve muhtasarları yapılmış, şâhidlerinin şerhleri de ayrı kitaplara konu olmuştur. Halen el-Ezher'de ders kitabı olarak okutulan bu eserin on altı civarındaki hâşiyesinden öne çıkanlar şunlardır:¹⁵ *et-Tasrîh bi-madmûni't-tavdîh 'alâ Evdahi'l-mesâlik ilâ Eîfiyyeti İbn Mâlik*, *Hâşiyeye 'alâ Evdahi'l-mesâlik*, *Keşfu'l-hafâ ve'Igîâtâ hâşiyeye 'alâ Evdahi'l-mesâlik*, *'Uddetu's-sâlik ilâ tahkîki Evdahi'l-mesâlik*, *Misbâhu's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*.

Ayrıca *Evdahü'l-mesâlik* Muhammed Sâlim ve Ahmed Mustafâ el-Merâgî tarafından *Tehzîbü Evdahi'l-mesâlik* adıyla da ihtisâr edilmiştir.¹⁶

3. Arap Dilinde İstişhâd

Sözlük olarak baktığımızda “el-İstişhâd” *الِإِسْتِشْهَادُ* kelimesi, “şehide” *شَهِدَ* kelimesinden türemiş olup, istif'âl babının masdarı olduğunu görmekteyiz. Bu kök *hazır*, *mevcut olmak*, *bulunmak*, *şâhid getirmek*, *şâhid göstermek*, *şâhid olmak*, *görmek*, *öğrenmek*, *tayin etmek*, *kesin haber vermek* manalarına gelir. “el-İstişhâd” *الِإِسْتِشْهَادُ* masdarına gelince, fiili harf-i cersiz kullanıldığı zaman “birinin şâhitliğini istemek” manasına, ba (ب) harf-i cerrîyle kullanılıncsa “şâhitlik hususunda birinin yardımını istemek” anlamına gelmektedir.¹⁷

¹⁴ Abdülbaki Turan, “el-Elfiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/27-28.

¹⁵ Turan, “el-Elfiyye”, 11/27-28.

¹⁶ Turan, “el-Elfiyye”, 11/ 27-28.

¹⁷ 'Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l 'Ayn*, thk. Dr. Mehdi el-Mahzûmî, (Beirut: Muessetu'l-E'lemî lil-Matbu'ât, 1988), 2/267; İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl

İlmî bir kavram olarak ise istîshâd, *nahiv âlimlerinin söylediklerini teyit etmek için güvenilen bir sözü şiir veya nesir delil göstermeleridir*. Bu delillendirme ekserî olarak Kur'ân, sahîh hadis ve istîshâd dönemine ait olan Arap şiir ve nesri ile yapılmıştır.¹⁸ Bir başka deyişle *bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla âyet ve güvenilir Arapların sözlerinden örnek getirilmesi* anlamına gelmektedir.¹⁹

Arap dili ile ilgili kâidelerin tespiti ve kelimelerin anlamlarının belirlenmesi noktasında doğruluğuna güvenilen örneklere ihtiyaç duyulması, istîshâdı ortaya çıkarmıştır.

Arap dilinde ilk olarak istîshâdın sahabe devrinde, Kur'ân'daki bazı garip kelimelere, açıklama getirme gayesiyle başladığı nakillerden öğrenilmektedir. İstîshâd konusunda en çok kendisinden söz edilen, 'Abdulâh b. 'Abbâs'tır. İbnü'l-Enbârî, onun şiirle istîshâd ettiğini nakletmiştir.²⁰

Hicri birinci asrın sonlarından itibaren kurumlaşmaya başlayan tefsir, hadis, sarf, nahiv, lugat, fıkıh, kelâm, belagât gibi çeşitli ilimler, kuruluşları döneminde ortaya koydukları hükümleri başta Kur'ân, hadis ve şiir olmak üzere çeşitli delillere dayandırmış, böylece sahabe asrında başlatılan istîshâd olayını geliştirerek devam ettirmişlerdir.²¹

Dürüstlük şartı istîshâdda kendisinden rivâyette bulunulan kimsede değil, râvide aranmıştır. Müslüman olmayanların, çocukların, kadınların ve delilerin sözleriyle de istîshâd edilmiştir. Uydurma olması veya bir müvelled şâire ya da sözüne güvenilmeyen birine ait olması ihtimalinden dolayı, söyleyeni bilinmeyen nazım ve nesirle istîshâd câiz görülmemiştir. Lehçelerin birbiriyle karışması istîshâda engel değildir. İki ve daha fazla rivâyeti olan şâhidle vezin ya da kâfiye zoru ile yapılmış değişikliklerle de istîshâd câizdir. İ'râbı ve anlamı

Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî b. Ahmed b. Ebi'l-Kâsım b. Hubkate b. Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, thk. 'Abdüllâh 'Alî el-Kebîr ve bşk., (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.) 2/374.

¹⁸ Muhammed 'Alî et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. 'Alî Dahrûc, (Beirut: Mektebetu Lubnan, 1996), I, 1002; Mehmet Şirin Çıkar, *Kıyas Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı*, (Van, Ahenk Yayınları, 2007), 29.

¹⁹ et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, 1/1002; Çıkar, *Kıyas*, 29.

²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhammed Ramadân, (Dimaşk: Mecme'u-lugâti'l-'Arabiyye, 1971), 105.

²¹ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Arap Dilinde İlk İstîshâd", *DEÜİFD*, Sayı 5, (1989), 378.

kesin olmayan, ihtimal taşıyan örnek geçersizdir. Bu ilkeler hem Arap gramerinde hem de Arap sözlüğünde uygulanır.²²

Burada İstişhâd ile temsîli birbirinden ayırmak gerekir. Zira şairleri ile istişhâd yapılmayan el-Mütenebbî ve el-Maarrî gibi şâirlerin şairleri ancak temsîl/örneklendirme için kullanılmıştır. Dolayısıyla temsîl ihticâta kullanılmasına karşı çıkılan kişilerin sözleriyle örneklendirme yapmaktır. İstişhâd ise ihticâta kullanılan dil ile istidlâl yapmaktır.²³

“eş-Şâhid” الشَّاهِد kelimesi de, Arapça dil bilginlerine göre, bir kâidenin ispatı için Kur’ân, hadis ve Arapçasına güvenilen Arapların söz ve şairlerinden kendisiyle istişhâd edilen kısma denir.²⁴

3.1. İstişhâdın Kaynakları

Arap dilinin kâidelerini tespitinde delil kabul edilen verilerin en önemlisi ve ilk kaynağı semâ’ delilidir.²⁵ Allah kelâmı Kur’ân-ı Kerîm ve onun elçisinin sözlerinden oluşan hadisler ve güvenilir Arapların nesir, nazım ve emsâl türünü oluşturan sözleri semâ’ delilinin konusudur.²⁶

Semâ’ ifadesi yerine bazen rivâyet ifadesinin kullanıldığı da olmuştur. Fakat semâ’ ifadesi ile rivâyet ifadeleri birbirinden farklıdır. Zira rivâyet, Arap dilini fasîh bir şekilde konuşanlardan dillerini aktarmak iken semâ’ daha genel bir anlam ifade etmektedir. Kimileri ise rivâyet ile semâ’ arasındaki farkı, rivâyetin, dili konuşandan doğrudan alınması, semâ’ın ise dolaylı olarak alınması şeklinde yorumlamışlardır.²⁷

Nahiv âlimleri semâ’ delilinin zirvesine dil açısından en mükemmel metin olduğuna tereddütsüz inandıkları Kur’ân kırâatını yerleştirmişlerdir. Dolayısıyla bu mükemmellikteki bir metnin, nahivcilerin geliştirmiş olduğu bir metotta aynı şekilde önemli bir yer tutması, olması gereken doğal bir durumdur.²⁸

²² İsmail, Durmuş, “İstişhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/397.

²³ Çıkar, *Kıyas*, 30.

²⁴ Mehmet Reşit Özbalıkcı, *Kur’ân ve Hadîsin Arap Gramerindeki Rolü*, (İzmir: Çağlayan Matbaası, 2006), 42-43; Nusrettin Bolelli, “Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi”, *MÜİFD*, 5-6, İstanbul, (1987-1998), 166.

²⁵ Çıkar, *Kıyas*, 37.

²⁶ Özbalıkcı, *Kur’ân ve Hadîsin Arap Gramerindeki Rolü*, 44-45.

²⁷ Çıkar, *Kıyas*, 38.

²⁸ Çıkar, *Kıyas*, 43-44.

3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm

İstişhâdın birinci kaynağı konumunda bulunan ve 23 sene zarfında Allâh tarafından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygambere ilahî vahiy olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar için yalnız mukaddes bir kitaptan ibaret olmamış, aynı zamanda Arap Edebiyatı'nın üslûp bakımından eşsiz ilk edebî şaheseri olmuştur.²⁹

Kur'ân'la istişhâd konusuna girmeden önce Kur'ân metnini ve kırâatlerini birbirinden ayırmamız gerekir. Zira Kur'ân'daki lafızlar kelimenin şeklini, yapısını belirlerken, kırâatler ise daha çok kural yönünü belirlerler. Bundan dolayı nahivciler metnin kendisinden çok okunma biçimini ön plana almışlardır.³⁰

İstişhâd kaynakları arasında istişhâd'da ilk sıraya yerleştirilen Allâh kelâmı Kur'ân'dır. Çünkü o, henüz gramer kâidelerinin tespitine başlanmadan önce Arapların yadırgamadıkları, aksine dost ve düşmanın hayranlık duyduğu bir üslûp ve tarzda edebiyat dünyasına meydan okuyarak gelmiştir. İşte bu bakımdan Kur'ân ve kırâatleri, kıyâsa asıl teşkil eden metinler içinde en muteberi sayılmıştır.³¹ Nitekim Kur'ân'ın birinci kaynak olmasının sebepleri şöyle zikredilmiştir:

Lügatçıların lügatı elde etme metodları göz önüne alındığında, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî ifadeleri sebebiyle taşıdığı üstün belâgat yönleri bir kenara bırakılsa bile şevâhid için birinci kaynak kabul edilmesinin gerekliliği son derece açıktır. Çünkü bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan topluluk tarafından, dinleme, okuma, yazma gibi dili elde etme yollarının her çeşidiyle rivâyet edilmiş kendisinde en ufak bir şüphe olmayan mütevâtir bir metindir.³² Bu durumu göz önüne alan dilciler, Kur'ân'da bulunan kelimeleri en fasîh kelimeler olarak kabul etmişlerdir. Nahiv usûlüne dair eser veren müelliflerde, mütevâtir, âhâd ve şâz ayrımı yapmaksızın bütün kırâatleriyle Kur'ân'ın dilde hüccet olduğunu belirtmişlerdir.³³

²⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafâ Dîb el-Bugâ, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2000), 1/240-245.

³⁰ Çıkar, *Kıyas*, 44.

³¹ Özbalıkcı, "Arap Dilinde İlk İstişhâd", 65.

³² et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l funûn ve'l-'ulûm*, 1/1002.

³³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 20; Çıkar, *Kıyas*, 45-46.

Hiç kimse Kur'ân'la istişhâda karşı çıkmadığı gibi, el-Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Kisâ'î, el-Ferrâ, el-Müberred, İbn Dürüsteveyh, İbnü'l-Fâris, es-Se'âlibî vb. nahivci ve lügatçılar, Kur'ân-ı Kerîm ile İstişhâdı ilk sırada ve ön planda tutmuşlardır.³⁴

İstişhâda konu olma bakımından Kur'ân'la istişhâd edilmesi konusunda, modern dönem araştırmacılarından Sa'îd el-Efgânî şöyle demiştir: “Kur'ân-ı Kerîm'in nassında bulunan mütevatir ve sağlam rivâyet başka hiçbir sözde bulunamaz. Dolayısıyla Belagât, Sarf ve Nahiv ilmi için, ittifâk ile en sağlam delil olduğu kabul edilmiştir.”³⁵ Ayrıca “Kur'ân-ı Kerîm'in mütevatir, âhâd ve şâz bütün kıraatlerinin Arapçada hüccet ve delil olduğunu”³⁶ ifade etmektedir.³⁷

3.1.2. Hadîs-i Şerîf

İslâm dininin ikinci kaynağı sayılan hadisler de, Kur'ân-ı Kerîm gibi Arapçanın kelime yapısına, cümle yapısına, gramerine edebî sanatlarına te'sîr edip yüz yıllar boyunca bir yandan Arap dilinin yozlaşmasını önlerken, öte yandan Arapçanın zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, dil bilginlerinin ittifâk ettiği bir husustur. Fakat bununla birlikte Arap dilinin sentaks kâidelerini tespit eden ilk nahivciler, şâhid ve delil olarak âyetler ve câhiliye dönemi şâirlerinin şiirlerinden istifade edip onlarla istişhâd ettikleri halde, delil getirmede hadislerle çok az başvurmuşlardır.³⁸ Dinî ilimlerde, Kur'ân'dan sonra en önemli kaynağın hadis olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur. Ancak dil ilimlerinde durum böyle değildir. Genel olarak dilciler hadis konusunda ihtiyatlı davranmışlardır. Nahiv kuralları için hadisle istişhâd hususunda üç temel görüş ileri sürülmüştür:³⁹

1-Hadisle istişhâda mutlak surette cevâz vermeyenler: Bunların başında Ebû Hayyân el-Endelüsî, (öl. 745/1345) hocası İbnü'd-Dâ'î, (öl. 680/1281) Ebü'l-Hasan 'Alî Muhammed el-İşbilî, İbn Harûf (öl. 609/1212) ve benzeri nahivciler gelmektedir.

³⁴ Özbalıkcı, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, 66.

³⁵ Sa'îd el-Efgânî, *Fî usulî'n-nahvi*, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1978), 28.

³⁶ el-Efgânî, *Fî usulî'n-nahvi*, 29.

³⁷ Özbalıkcı, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, 70.

³⁸ Bolelli, “Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi”, 166.

³⁹ Çıkar, *Kıyas*, 52.

2-Hadisle istişhâda koşulsuz cevaz verenler: Bunların başında İbn Hazm (öl. 456/1064) ve İbn Mâlik (öl. 672/1274) gelmektedir.⁴⁰

3-Orta bir yol tutarak bazı şartların tahakkuk etmesi halinde bir kısım hadislerle istişhâda cevaz verenler: Bunların başında da eş-Şâtîbî (öl. 590/1194) ve es-Süyûtî (öl. 911/1505) gelmektedir.⁴¹

Hadisle istişhâda karşı çıkan dilciler, hadislerle istişhâd edilememesini bazı sebeplere bağlamışlardır: Hadisler, Hz. Peygamber'den işitildiği şekilde nakledilmemişlerdir. Çoğu, mana ile rivâyet edilmiştir. Bu durumda hadislerin lafızlarının Peygamber Efendimize ait olduğu kabul edilemez. Dolayısıyla hadisleri, şâhid ve delil olarak kabul etmek bazı dil hatalarına sebep olabilir. Arap diliyle ilgili çalışmalarında üstün gayret ve mevki sahibi olan Mısırlı bilginler, hadisle istişhâd etmedikleri için birçok nahivci onlara uyarak hadisleri, dil kâidelerinin tespitinde delil olarak kullanmamıştır. Rivâyet edilen hadislerde, rivâyet esnasında birçok lahn yapıldığı için onlarla istişhâd etmemişler. Zira râviler içinde Arap olmayanların sayısı çoktu. Bunlar, Arapçayı nahiv ilmine uygun olarak bilmedikleri için farkına varmadan hadislerde lahn yapmışlardır. Ancak onların bu delilleri, konunun mütehasısları tarafından reddedilmiştir. Şöyle ki; hadislerin mana ile rivâyet edildiği hususu kabul edilse bile bu durum, hadislerin tamamının yazıyla tespit ve tedvin edilmeden önceki hicrî birinci asır için söz konusu olabilir.⁴²

Netice olarak, Hz. Peygamber'in Arapların en fasîhi olduğu hususunda âlimler ittifâk etmişlerdir. Arap şiirinden daha sıhhatli ve sağlam senetlerle intikal ettiklerinden, hadislerin lafzını değiştirmeden rivâyet etmenin asıl olduğu kanaati yaygın olduğundan hadislerin istişhâd için kabulü akla yakındır. Kaldı ki herhangi bir bedevînin veya câhiliyye şâirinin inşâd ettiği şiirlerle ihtilâfsız istişhâd edildiği halde Hz. Peygamber'in hadisleriyle istişhâd edilemeyeceğini öne sürmek, dayanıksız ve mesnetsiz bir iddiadan ibarettir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra, en fasîh Arapça, hadisler vasıtasıyla günümüze kadar intikal eden Hz. Peygamber'in hadisleridir.⁴³

⁴⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 24; Çıkar, *Kıyas*, 53.

⁴¹ Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, (1990), 71; Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", 166.

⁴² Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", 168-172.

⁴³ Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", 168-172.

3.1.3. Arap Sözü

Semâ' delilinin en önemli kaynağını Arapların konuştuğu dil oluşturmaktadır.⁴⁴ Fakat nahiv âlimleri, sözleriyle istişhâd ettikleri Arapları, bağlı oldukları kabilelere ve komşu oldukları milletlere göre tasnif etmişlerdir. Nitekim Arap yarımadasının merkezinde bulunan kabilelerin sözlerini delil kabul ederken, yabancı milletlere komşu olan kabilelerin sözlerini delil kabul etmemişlerdir.⁴⁵ Bu konuda Ebû Nasr el-Fârâbî (öl. 339/950) *el-Elfaz ve'l-Hurûf* adlı eserinde sözleriyle istişhâd edilen ve edilmeyen kabileler için şöyle bir tasnif yapmıştır: Kureyş, dile en kolay olan ve arzuyu en güzel ifade eden en fasîh lafızları seçmede, kabilelerin en iyisidir.⁴⁶

Kendilerinden Arap dili, alınan ve bu konuda kendilerine uyulanlar Kays, Temîm ve Esed kabileleridir. Arap dilinin çoğunluğu bunlardan alınmıştır. Garib kelimelerde, i'râb konusunda ve kelime çekimlerinde bunlara uyulmuştur. Bu kabilelerin dışında, Hüzeyl'in tamamı, Kinâne ve Tayy kabilelerinin bazılarında da Arap dili, alınmış olup bunların dışındaki kabilelerden ise alınmamıştır. Dolayısıyla, yabancılarla komşuluğu olan veyahut herhangi bir nedenle yabancı milletlerle bir araya gelmiş olma ihtimali olan; Lahm, Cuzâm, Kudâ'e, Gassân, 'îyâd, Taglîb, Nemir, 'Abdülkays, Ezd, Yemen, Sakîf, Tâif ve Hicâz kabilelerinden, Arap dili alınmamış ve bunların dilleriyle istişhâd yapılmamıştır.⁴⁷

3.1.4. Şiir

Şiir, tartışmasız Arap dili için hayati bir öneme sahiptir. Şiir câhiliye döneminde yakalamış olduğu dilsel seviye itibarıyla dilciler ve nahivciler için vazgeçilmez bir dayanaktır. Fakat şiir kendine has kural, uslûp, kâfiye ve düzene sahip olduğundan dolayı nahiv kurallarını zorlamıştır. Nahivciler de böylesi durumları kuraldan istisna kabul etmişlerdir.⁴⁸

Arap gramerinde hangi şâirlerin şiirleri ile istişhâd edileceği hususunda zaman sınırlaması getirilmiştir. İslâm öncesi devirden itibaren dilin fesâhatinin bozulduğu hicrî ikinci asrın yarısına kadarki zaman diliminde yaşayan bütün Arapların şiirleriyle istişhâd edilir. Eski müellifler, birbirlerini takip eden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak, Arap gramerinde şiiriyle istişhâd edilip

⁴⁴ Çıkar, *Kiyas*, 55.

⁴⁵ el-Efgânî, *Fî Usulî'n-Nahvi*, 21; Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, 205.

⁴⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 47-48.

⁴⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 47-48.

⁴⁸ Çıkar, *Kiyas*, 60.

edilmeyen şâirleri dört tabakaya ayırmış ve bu tabakalardan hangilerinin şiirleriyle istîşhâd edilip edilemeyeceği hususunda şunları belirtmişlerdir:

Câhiliye döneminde yaşamış olan şâirlerin şiirleriyle ittifakla istîşhâd edilir. Ömürlerinin bir kısmını câhiliye döneminde, bir kısmını da islâmî dönemde geçirmiş olan şâirler muhadram ismiyle anılmışlardır. Lebîd b. Rebî'a (öl. 41/661) ve Hassan b. Sâbit (öl. 54/674) bu dönemin şâirlerindedir. Câhiliye dönemi şâirlerinin şiirleri gibi bu dönemin de şâirlerinin şiirleriyle ittifak ile istîşhâd edilmiştir.⁴⁹

Câhiliye dönemine yetişmeyip İslâm'ın ilk döneminde bulunan şâirlere İslâm Dönemi şâiri denilmiştir. Cerîr, (öl. 110/728) el-Ferzadak, (öl. 110/728) Zu'r-Rumme, (öl.117/735) el-Kümeýt (öl. 126/744) ve et-Tırmâmâh (öl. 105/723) gibi şâirler bu dönemin şâirlerinden bazılarıdır. Bazı dilciler, lahn yapmış olmalarından ötürü el-Ferzadak, (öl. 114/732) Zürumme (öl. 117/735) ve el-Kümeýt (öl. 126/744) gibi şâirleri tenkit etmişlerdir.⁵⁰

İslâmın ilk döneminden sonra dilde bozulmalar başlamış olmasından dolayı bu dönemin şâirlerinin şiirleriyle istîşhâdın câiz olduğu şâirleri, diğerlerinden ayırmak için zamansal bir sınırlama yapılmıştır.

el-Asma'î, (öl. 216/831) şiirleriyle istîşhâd edilen şâirlerin sonuncusunun İbn Herme (öl. 150/767) olduğunu belirtmiştir. Ebû 'Ubeyde'nin (öl. 209/824) "*Şiir İmru'ülkays (öl. 540) ile başlayıp, İbn Herme ile son bulmuştur.*"⁵¹ sözü de bu görüşü desteklemektedir.

el-Asma'î'den gelen bir rivâyette ise, şiirleriyle istîşhâd edilen şâirlerin sonuncusu olarak İbn Herme'nin yanında İbn Meyyâde, (öl. 149/766) Ru'be (öl. 145/762) ve el-Hakem el-Hudrî de zikredilmiştir.

Dil ilimlerinden olan lügât, sarf ve nahivde ilk üç gruba dâhil olan şâirlerin şiirleriyle istîşhâd edilir ve en son 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere "İhticâc asrı" adı verilmiştir.⁵²

Zikretmiş olduğumuz üç dönemin dışında kalan şâirler müvelledûn ismiyle anılmıştır. Beşşâr b. Bürd (öl.167/783) bu dönemin en iyi şâirlerindedir.⁵³

⁴⁹ Özbalıkcı, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, 54.

⁵⁰ Özbalıkcı, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, 55.

⁵¹ Ebû 'Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'ri ve adâbihi ve nakdihi*, (Suriye: Dâru'l-Cîl, 1981), 1/90.

⁵² İsmail Durmuş, "İstîşhâd", 23/396.

⁵³ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe el-Kûfî ed-Dineverî, *eş-Şî'r ve ş-su'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Dâr'ul-Me'ârif, 1958), 757; es-Suyûtî, *el-İktirâh fi usûl'in-nahvi*, thk. 'Abdülhakîm 'Atiyye, (Suriye: Dâr'ul-Beyrûtî, 2006), 38.

“Daha önceleri muhdes (yeni) diye bilinen şâirler, kudemâ’dan sayılırken, daha sonraları Beşşâr ile başlayan dönemde şâirler zaman aşımıyla artık kudemâ arasında kabul edilmemişlerdir. İlerleyen asırlar içinde zamanımıza kadar gelen şâirler müvelledûndan sayılarak sarf, nahiv ve lügatta sözleriyle istişhâd kabul edilmemiştir.”⁵⁴

Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istişhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyh (öl. 180/796) ile el-Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830) yeni şâirlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd’ün, (öl.167/783) Zemahşerî de (öl. 538/1144) Ebû Temmâm’ın (öl. 231/846) şiirleriyle istişhâd etmiştir. Belâgat ilimlerinden olan me’ânî, beyân ve bedî’de ilk üç tabakaya ait şâirlerin şiirlerinin yanında müvelledûnun, hatta Arap olmayan şâirlerin şiirleriyle de istişhâd câiz görülmüştür.⁵⁵

Diğer taraftan bazı dil âlimleri, kimin tarafından söylendiği bilinmeyen şiir veya nesir ile istişhâd edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bunun sebebi, söyleyeni belli olmayan sözlerin müvelled bir şâire ait olabileceği hatta uydurma olma endişesidir.⁵⁶ İbnü’l-Enbârî’nin (öl. 328/940) öncülük ettiği bu görüşe karşı çıkanlar olmuş, söyleyeni bilinmeyen sözler, eğer öne çıkmış bir dil âlimi tarafından nakledilmiş ise delil kabul edileceğini belirtmişlerdir. Nitekim Sîbeveyh, *el-Kitâb*’ında zikrettiği 1050 şâhid beyitten 50 tanesinin söyleyeni bilinmediği halde hiç kimse tarafından tenkide uğramamıştır.⁵⁷

4. Evdahü’l-Mesâlik’de Kullanılan Şâhid Şiirler

Bu başlık altında İbn Hişâm’ın *Evdahü’l-mesâlik* adlı eserinde kâidelerin ispatı için kullanmış olduğu şiirleri ele alacağız. Fakat kitapta kullanılan şiirlerin çok fazla olması hasebiyle her konudan bir veya birkaç tanesiyle yetinilecektir. Şiirlerin istişhâd yönüne geçmeden önce geçtikleri konunun tanımını, şiirin arapça metnini yazıp ve eğer şiirin sadece istişhâd edilen kısmı verilmişse diğer kısmını da tamamlayıp tercümesini vereceğiz.

⁵⁴ Özbalıkcı, *Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü*, 56.

⁵⁵ Durmuş, “İstîşhâd”, 23/ 396.

⁵⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 32.

⁵⁷ el-Bagdâdî, *Hizânetu’l-edeb*, 1/8.

4.1. Merfû'ât

İbn Hişâm eserinde istişhâdda bulunduğu gramer konularını gelenekselleşmiş yaygın taksime paralel olarak biz de başlıklara ayırarak ele alacağız. Merfû'ât grubunun en yaygın ögesi ise mübtedâ ve haberdir.

4.1.1. Mübtedâ ve Haber

Mübtedâ, lafzî âmillerden mücerred olan, muhberun 'anh bir isim ya da nefiy veya istifhâmdan sonra gelip kendisiyle iktifâ ettiği zâhir bir ismi ref' eden vasıftır. Haber ise, mübtedâyla birlikte kendisiyle fayda meydana gelen söz konusu vâfın zıddıdır.⁵⁸

خليلٍ ما واف بعهدي أنتما إذا لم تكونا لي على من أقاطع

*“Ey dostlarım Alakamı kestiğim kişiye karşı, benimle beraber olmazsınız. (siz de onunla alakanızı kesmezseniz) bana verdiğiniz sözü yerine getirmiş olmazsınız.”*⁵⁹

İstişhâd: ما واف بعهدي أنتما cümlesinde İsm-i fâil olan واف nefiy edâtı olan ما ya itimâd etmiştir. Bunun için واف kelimesinin fâili olan أنتما da haberin yerine geçmiştir.⁶⁰

تمنوا لي الموت الذي يشعب الفتي وكلّ امرئ والموت يلتقيان

*“Düşmanlarım, Gençleri sevdiklerinden ayıran ölümü benim için temenni ettiler. (Bilmiyorlar ki) her insan ölümle karşılaşacak.”*⁶¹

İstişhâd: Mübtedâyâ vâv-ı ma'îyye ile bir isim atif edilirse haberin hazf edilmesi gerekir. وكلّ امرئ örneğinde olduğu gibi. Bu beyitte ise يلتقيان cümlesinde bulunan يلتقيان haber olarak gelmiş hazfedilmemiştir. Zira الموت kelimesinin atfında kullanılan و vâv-ı ma'îyye değildir. Şayet beyitteki vâv, vâv-ı ma'îyye olsaydı, haber olan يلتقيان zikir edilemez zira hazfi vâcib olurdu.⁶²

⁵⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 186-193.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 189.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 189.

⁶¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 220.

⁶² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 220.

4.1.2. Fâil

Fâil, mukaddem, sarîh veya müevvel fiilin isnâd edildiği sarîh veya müevvel isimdir.⁶³ Fâil zâhir bir isim olabildiği gibi muzmar bir isimde olabilir. Fâil, ister zâhir olsun ister muzmar olsun fiile, müzekerlik/müenneslik açısından uyum içerisinde olur. Fâil muzmar bir isim ise aynı zamanda sayı açısından da uyar.

ما للجمال مشيها وثيدا أجنذلا يحملن أم حديدا

“Bu develere ne olmuştaki ağır ağır yürüyorlar? Taş mı taşıyorlar demir mi?”⁶⁴

İstîşhâd: Bu beyitteki şâhid, مشيها وثيدا cümlesindedir. Zira Kûfelilere göre مشيها ref’ rivâyetine göre وثيدا kelimesinin fâilidir ve üzerine mukaddem olmuştur.⁶⁵ Basralılara göre ise böyle bir takdîm câiz değildir.

تزوّدت من ليلي بتكليم ساعة فما زاد إلا ضعف ما بي كلامها

“Bir anlık konuşmayla leyladan azıktandım. (ayrılığına güç topladım) Fakat onun konuşması bendekini (ona duyduğum özlemi) kat kat artırdı.”⁶⁶

İstîşhâd: Buradaki istîşhâd فما زاد إلا ضعف ما بي كلامها cümlesindedir. Nitekim burada الّ ile hasr edilen ضعف mef’ûldur ve fâil olan كلامها dan önce gelmiştir. Basra ekolünün cumhûru, el-Ferrâ, İbn el-Enbârî ve el-Kisâ’î mahsûr olan mef’ûlun fâile takdiminin câiz oluşunu bu şâhidle delillendirmişlerdir.⁶⁷

4.1.3. Nâib-i Fâil

Fâil bazen birtakım sebeplerden dolayı hazfedilir. Hazfedilen fâilin yerine ise mef’ûlu bih geçer. Mef’ûlu bihin olmadığı durumlarda ise hazfedilen fâilin yerine zarf, mecrûr ve masdar geçer. Kûfe ekolü mef’ûlu bih olsun veya olmasın hazıf edilen fâilin yerine zarf, mecrûr ve masdarın geçebileceğini savunmuşlardır.⁶⁸

علقتها عرضا، وعلقت رجلا غيري، وعلق أخرى ذلك الرجل

“Farkında olmadan ona bağlanıldım. O da benden başka birine bağlanıldı. O adam da başka bir kadına bağlanıldı.”⁶⁹

⁶³ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/77.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/80.

⁶⁵ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/81.

⁶⁶ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/106.

⁶⁷ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/105.

⁶⁸ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/119-127.

⁶⁹ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/119.

İstişhâd: Bu beyitteki şâhid, علق, علقت, علقتها fiillerindedir. Çünkü burada her üç fiilde de fâil bilindiği halde ki Allah'tır (c.c.) mechûl olarak getirilmiştir. Zira burada fiillerin mechûl getirilmesinin nedeni lafzî bir amaç içindir. Çünkü fâil zikredildiği takdirde hem cümle uzayacak hem de kâfiye bozulacaktır.⁷⁰

4.2. Mansûbât

Mansûbât grubu da gramer âlimlerince yaygın olarak mef'ûller üzerinden açıklanmıştır. İbn Hişâm da mansûbât ile ilgili verdiği bilgilerde istişhâdda bulunmuştur. Bunu kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

4.2.1. Mef'ûlu Mutlak

Mef'ûlu Mutlak; haber, ya da hâl olmayan ve cümlenin âmilini te'kîd eden, türünü ya da adedini belirtmek maksadıyla zikredilen mansûb bir masdardır.⁷¹

وقد يجمع الله الشئيتين بعدما يظنان كل الظن أن لا تلاقيا

*"Allah,(c.c) Hiç bir şekilde karşılaşmayacaklarını zan ettikten sonra, birbirinden ayrı(sevgilileri) karşılaştırır (bir araya) getirir."*⁷²

İstişhâd: بعض ve كل kelimeleri masdara izâfet edilmeleri halinde, mef'ûlu mutlak'ın yerine geçebilirler.⁷³ Nitekim bu beyitte görüldüğü üzere يظنان كل الظن cümlesinde كل الظن mef'ûl mutlak olan ظنا kelimesine nâib olmuştur. Cümlenin takdiri يظنان ظنا كل الظن şeklindedir.

فصبرا في مجال الموت صبيرا فما نيل الخلود بمستطاع

*"Mademki ölümsüzlük mümkün değil, o zaman ölüm meydanında (savaş meydanında) sabret. (kaçma! ya zafer kazanırsın ya da şerefli bir ölümlle ölürsün.)"*⁷⁴

İstişhâd: Buradaki şâhid, mükerrer gelen صبيرا masdarının, vucûben hazıf edilen صبیر fiil-i emrinin yerine geçmesidir. Zira tekrar edilen masdar, emrin yerine geçtiği zaman âmil olan fiil ittifâk ile vucûben hazıf edilir.⁷⁵

⁷⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/119.

⁷¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/181.

⁷² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/185.

⁷³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/185.

⁷⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/191.

⁷⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/185.

4.2.2. Mef'ûlu Leh

Bir fiil cümlesinde yer alan eylemin, yapılma ve yapılmama nedenini açıklayan masdara mef'ûlu leh adı verilir. Mef'ûlu lehe aynı zamanda mef'ûlu li eclih ve mef'ûlu min eclih de denir.⁷⁶

وإني لتعروني لذكراك هزة كما نتفض العصفير بلله القطر

“Seni hatırladığımdan dolayı, yağmurda ıslanıp (kendini kurutmak için) çırpanın serçe gibi beni de bir titreme tutuyor.”⁷⁷

İstişhâd: Bu beyitteki şâhid, لذكراك kelimesindedir. Zira mu'allel bih ile fâilleri farklı olduğundan harfi-cer ile mecrûr olmuştur. Çünkü لذكراك nin fâili mütekellim, و إني لتعروني nin fâili ise هزة dur.⁷⁸

4.2.3. Mef'ûlu Fih

Aynı zamanda zarf olarak da adlandırılan, في (zarfiyyet) anlamını içeren zaman veya mekân isimleridir.⁷⁹

أفي الحق أني مغرم بك هائم وأنك لا خل هواك ولا خمر

“Senin sevgin ne sirke nede şarap iken, (beni sevip sevmediğin belli değilken) gerçekten sana aşık olduğumu mu sandın.”⁸⁰

İstişhâd: Bu beyitteki şâhid, أفي الحق kelimesindedir. Nitekim görüldüğü gibi mef'ûlu fih'in başında çoğunlukla hazif edilen في harfi cerri bu beyitte sâbit kalıp hazif edilmemiştir.

4.2.4. Mef'ûlu Ma'ah

Mef'ûlu ma'ah; fiil ya da şibh-i fiili takip eden ve beraberlik anlamını içeren, vâv(و)'dan sonra gelen, cümle içerisinde fadla (cümlelerin temel unsurlarından olmayan) konumunda olan ve anlam bakımından kendisinden önce gelen isme atfı mümkün olmayan mansûb bir isimdir.⁸¹

فكونوا أنتم وبني أبيكم مكان الكليتين من الطحال

⁷⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/197.

⁷⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/200.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/200.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/204.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/205.

⁸¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/212.

“Siz babanızın çocukları (kardeşler) böbrek ve dalak gibi birbirinize yakın olun. (birbirinize sınıksız sarılın birlik olun.)”⁸²

İstişhâd: Buradaki şâhid, وبي أبيكم dadır. Nitekim ma'iyyet (beraberlik) vâvından sonra geldiğinden, mef'ûlu ma'ah olarak mansûb olmuştur. Bu beyitte başka bir tevcîh daha vardır. O da وبي أبيكم merfû' okunup فكونوا fiilindeki isim olan zamîre atıf edilmesidir. Fakat bu tevcîh anlam bakımından pek de doğru bir tevcîh değildir.⁸³ Çünkü bu tevcîhe göre kendilerine emir edilenler hem muhâtaplar hem de babanın çocuklarıdır ki bu anlam murâd değildir.

4.2.5. Müstesnâ

İstisna olgusunu oluşturan temel unsurlar şunlardır: İstisna; bir bütünden bir parçayı ya da bir kısmı çıkarmak demektir. Müstesnâ; istisnâ edâtından sonra gelen ve istisnâ edâtından önceki hükmün ya da yargının dışında kalan isimdir. Müstesnâ minh; istisnâ edâtından önce gelen ve müstesnâ ögesinin, kendisinden istisnâ edildiği kısımdır. İstisnâ edâtı; kendisinden sonra gelen kelime veya terkihi cümlenin ifade ettiği genel hükmün dışında tutan harf veya edâttir.

وبالصريمة منهم منزل خلق عاف تغير إلا النؤي والوتد

“Sarîmet adındaki yerde, onlardan geriye kalan sadece çürümüş, yok olmaya yüz tutmuş, değişmiş bir evdir.”⁸⁴

İstişhâd: Müstesnâ, tam (müstesnâ minh mezkûr) ve mûceb (olumlu) bir cümlede gelirse nasbı vâciptir. Nitekim bu beyitte müstesnâ olan إلا النؤي anlam açısından menfî bir kelâmda geldiği için bedeliyyet üzerine merfû' olmuştur. Zira her ne kadar تغير lafzan mûceb ise de لم يبق علي حاله anlamında olduğundan anlam açısından menfîdir.⁸⁵

ولم يبق سوى العدو ن دنأهم كما دانوا

“Aramızda düşmanlıktan başka bir şey kalmadı. Onların bize yaptığını biz de onlara yaptık.”⁸⁶

⁸² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/215.

⁸³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/215.

⁸⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/224.

⁸⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/224.

⁸⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/240.

İstişhâd: Bu beyitteki şâhid, سوى kelimesindedir. Nitekim Basralılara göre سوى şiirin zarûretinden dolayı ولم يبق fiiline fâil olmuştur. Kûfelilere göre ise bu durum şiire özgü bir durum değil nesirde de olabilir.⁸⁷

4.2.6. Hâl

Hâl; fiil cümlesinde, fiilin meydana gelmesi esnasında sâhibu'l-hâl denen fâilin ya da mef'ûlü bihin durumunu açıklayan mansûb bir isimdir. Hâl çoğunlukla nekra olur ve cümlede yer alan fiile veya fiilden türemiş bir kelimenin manasında yer alan "nasıl" sorusuna cevap niteliği taşır. Hâl, müessise ve müekkide olarak ikiye ayrılır.⁸⁸

لميّة موحشا طلل يلوح كأنه خلل

*"Meyye'nin ıssız harebeleri kılıcı örten kumaş gibi parlıyor."*⁸⁹

İstişhâd: Asıl olan Sâhibu'l-hâl'in ma'rife hâlin ise nekre olmasıdır. Fakat sâhibu'l-hâl, sıfat aldığı veya hâlin kendisine takdimi durumunda nekre de gelebilir. Nitekim Burada hâl olan موحشا sâhibu'l-hâl'e mukaddem olduğundan, sâhibu'l-hâl olan طلل nekre gelmiştir. Bu görüş Sîbeveyh'e aittir. Cumhûr ise موحشا nin haberde müstetir olan zamîrden hâl olduğunu söyler. O zaman cumhûra göre bu beyitte herhangi bir şâhid yoktur.⁹⁰

عهدتك ما تصبو وفيك شيبه فمالك بعد الشيب صبًا متيما

*"Seni gençken bile aşık olmayan biri olarak bilirdim. Sana ne oldu da yaşlandıktan sonra seni zelil edecek kadar aşık oluyorsun."*⁹¹

İstişhâd: Burada ما تصبو cümlesi içinde müstetir olan zamîrden dolayı vâva ihtiyaç duymadan عهدتك fiilindeki muhatap zamîrine hâl olarak gelmiştir.⁹²

4.2.7. Temyîz

Temyîz; kendisinden önce gelen ve temyîzi olmadan birçok anlama gelebilen mübhem bir ismin veya nisbetin anlamını veya miktarını açıklamak amacıyla cümlede yer alan nekre bir isimdir.⁹³

⁸⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/240.

⁸⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/249.

⁸⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/260.

⁹⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/260.

⁹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/261.

⁹² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/261.

⁹³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/295.

Mümeyyez; temyîzden önce gelen ve temyîzle anlamı anlaşılır hale gelen mübhem bir isimdir.⁹⁴

رَأَيْتَكَ لَمَّا أَنْ عَرَفْتَ وَجُوهَنَا صَدَدْتَ وَطَبْتَ النَّفْسَ يَا قَيْسَ عَنْ عَمْرٍو

“Bizi, büyüklüğümüzü gördüğünde, seni gördüm ey Kays mutmain oldun ve Amr’ın öcünü almaktan vazgeçtin.”⁹⁵

İstişâh: Bu beyitte şâhid النفس kelimesindedir. Çünkü النفس bu beyitte temyîzdür. Temyîzin de Basra ekolunun cumhûruna göre nekre olması vâciptir. Bu durumda ال takısının temyîz olan النفس kelimesine bitişmesi ال takısının burada zâid olduğuna hükmedilir. Kûfe ekolüne göre ise temyîz nekre olabildiği gibi ma’rife de olabilir bu görüşe göre beyitte geçen ال takısı ta’rîf edâtıdır. Bazı nahivciler ise beyitte geçen النفس kelimesini mef’ûlu bih olarak i’râblamışlardır. Bu görüşe göre bu beyitte konuyla alakalı bir şâhid yoktur.⁹⁶

4.3. Mecrûrât

Arap dilinde mecrûrâtlar harf-i cer ve izâfet ile mecrûr isimler olarak iki ana kısımda işlenmiştir.

4.3.1. Harf-i Cerler

Harf-i cerler, (متى, خلا, حاشا, عدا, في, عن, علي, مذ, منذ, رب, ل, كي, و, ت, ك, ب, متى) olmak üzere yirmi tanedir.⁹⁷

شَرِينِ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَعْتَ مَتَى لَجَجَ خَضِرٌ لَهْنِ نَدِيحٍ

“O bulutlar, deniz suyundan içtikten sonra hızlı bir şekilde ve ses çıkartarak o mavi dalgalardan yükseldiler.”⁹⁸

İstişâh: Beyitte ki şâhid متى edâtının Hüzeyl kabilesinin lügatına göre ibtidâ anlamını ifade eden من harf-i cerrinin yerine kullanılmasıdır.⁹⁹ Nitekim لَجَجَ kelimesini bu kabilenin kullanımına göre cer etmiştir.

وَإِنِّي لَتَعْرُونِي لِذَكَرَكَ هَذَّةَ كَمَا نَتَفَضُ الْعَصْفُورَ بَلَّهَ الْقَطْرَ

“Seni hatırladığımdan dolayı, yağmurda ıslanan serçenin (kendini kurutmak için) titretmesi (sallaması) gibi beni de bir titreme tutuyor.”¹⁰⁰

⁹⁴ İbn Hişâm, Şerh-u katru’n-nedâ, 266.

⁹⁵ İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, 2/295.

⁹⁶ İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, 2/295.

⁹⁷ İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, 3/3.

⁹⁸ İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, 3/5.

⁹⁹ İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, 3/6.

İstişhâd: لذكرك de bulunan ل harfi, harf-i cerlerden olup ta'lîl anlamında kullanılarak ذكرك kelimesini cer etmiştir.¹⁰¹

إذا رضيت عليّ بنو قشير لعمرالله أعجبني رضاها

*“Kuşeyroğulları benden razı olurlarsa, Allaha yemin olsun onların rızası benim çok hoşuma gider.”*¹⁰²

İstişhâd: Burada şâhid على harf-i cerrinin عن harf-i cerrinin yerine kullanılmasıdır. Çünkü رضي fiili عن harf-i cerri ile kullanılır.¹⁰³

4.3.2. İzâfet

İzâfette, muzâf her zaman muzâfu ileyhten önce gelir. Muzâfın sonunda bulunan tenvîn, tesniye ve cemi nûnları düşer. Muzâfu ileyh sürekli mecrûr iken, Muzâfın i'râbı ise cümledeki konumuna göre değişir.¹⁰⁴

الود أنت المستحقة صفوه مني وإن لم أرح منك نوالا

*“Sen benden sevginin en safına layıksın. Ve ben bunun karşılığında senden bir şey beklemiyorum.”*¹⁰⁵

İstişhâd: Burada şâhid المستحقة صفوه cümlesindedir. Zira kendisinde ال edâtı bulunan vasıf, bir isme izâfet edilmiştir ki o isim de kendisinde ال edâtı bulunan başka bir isme dönen zamîre izâfet edilmiştir. Bu tür bir izâfeti Müberred câiz görmese de cumhûra göre caizdir.¹⁰⁶

وكنت إذ كنت إلهي وحدكا لم يك شيء يإلهي قبلكا

*“Ey Rabbim sen olduğun zamandan beri (ezelden beri) teksin. Ey Rabbim senden önce hiçbir şey yoktu.”*¹⁰⁷

İstişhâd: Beyitteki şâhid وحدكا lafzındadır. Zira görüldüğü gibi وحد kelimesi muhatab zamîri olan ك zamîrine izâfe edilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3/26.

¹⁰¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3/26.

¹⁰² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3/38.

¹⁰³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 38.

¹⁰⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 70.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 81.

¹⁰⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 81.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 95.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 95.

Sonuç

İslam dininin gelişmesi ve kıtalara yayılması ile beraber yeni kültür ve milletlerle etkileşim süreci başladı. Bu süreçte doğal olarak bu yeni dinin kendini diğer dinlerde ve dillerde yaşayan insanlara tanıtması lâzımdı. Bu da yerel dilden ziyade Kur'ân'ın indiği dil olan fasih Arapçanın bazı kurallar çerçevesinde sunulmasını gerektiriyordu. Çünkü dil bilimi, sadece alfabeyi öğrenmek veya sözcükleri öğrenmekle hallolmuyordu. Bundan ötürü Arapça gramerinin iki ayağını oluşturan sarf ve nahivin doğuşu kaçınılmazdı.

Diğer ilimlerde olduğu gibi bu ilme de ilgi, çok erken dönemlerde başlamıştır. Erken dönemlerde başlayan bu ilgi artarak devam etmiştir. 14. Yüzyılda kemale eren bu ilme önemli katkılar sunan kuşkusuz dönemin en etkili ve en önemli dilcilerinden biri olan 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Yûsuf Cemâluddîn b. Hişâm el-Ensârî olmuştur. Müellif, gerek eserleri gerekse de yetiştirdiği talebeleri sebebiyle İslam ilim havzasının en şöhretli simalarından biri olmuştur. Nahiv konusundaki görüşleri ve eserleri günümüz ilim dünyasının değerli kaynakları arasında yer almaktadır. Nitekim çalışmamızın esasını teşkil eden *Evdahü'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* adlı eseri Arapça öğreniminde kaynak eserlerin başında gelmektedir.

Arap dili grameriyle ilgilenen her dil bilimcisi gibi dil bilimine olan katkısından ötürü ikinci Sîbeveyh lakabını alan İbn Hişâm da istîşhâda önem vermiştir. Çünkü dil bilimciler istîşhâd için ayet, hadîs ve şiiri esas almışlardır. İbn Hişâm da bu eserinde birçok âyet, hadis ve şiirle istîşhâdda bulunmuştur.

Çalışmamızda istîşhâd edilen şiirlerin asıl metnini yazdıktan sonra anlamını verip, şiirin istîşhâd yönünü izâh edilmeye çalışıldı. Böylece gramer kitaplarında istîşhâd olarak getirilen genelde anlamı kapalı ve sadece istîşhâd bölümü verilen şiirlerin izâhı yapılarak okuyucuya bir kolaylık sağlanmaya çalışıldı.

Kaynakça

- 'Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l 'Ayn*. thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Beyrut: Müessesetü'l-e'lemî Li'l-Matbu'ât, 1988.
- 'Ümrân, 'Abdüsselâm Şu'ayb. *Menhecu İbn Hişâm min hilâl-i kitabihî'l-Mugnî*. Bingazi: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1986.

- Bolelli, Nusrettin. "Nahivde Hadîsle İstîşâd Meselesi", *MÜİFD*, İstanbul, 1998.
- Ebû'l-Felâh, Ahmed 'Abdülhay b. Ahmed b. el-'İmâd el-'Akrî. *Şezrâtü'z-Zehab fi Ahbâri Men Zehab*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- el-'Askalânî, Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Ahmed b. Hacer. *ed-Dureru'l-kâmine fi ma'rifeti'l-mietî's-sâmine*. Haydarabad: Dâiret'ül-Me'ârif'il-'Üsmaniyye, ts.
- el-Efgânî, Sa'îd. *Fî usulî'n-nahvi*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1978.
- el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr. *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk.: Muhammed Ramadân, Dimaşk: Mecme'ü-lügâtî'l-'Arabiyye, 1971.
- el-Ezdî, Ebû 'Alî el-Hasan b. Reşik el-Kayravânî. *el-'Umde fi mehâsini's-şîri ve adâbihi ve nakdihî*, Suriye: Dâru'l-Cil, 5. bs, 1981.
- el-Hadramî, 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn el-Mâlikî. *Mukaddime*, (çev.: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- es-Süyûtî, 'Abdurrahmân Celâluddîn. *Bugyet'ül-vu'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire: Dârü'l-Fikr, 1977.
- es-Süyûtî, 'Abdurrahmân Celâluddîn. *el-İktirâh fi usûl'in-nahvi*. thk. 'Abdülhakîm 'Atiyye, Beyrut: Dâr'ül-Beyrûtî, 2006.
- es-Süyûtî, 'Abdurrahmân Celâluddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr, Mustafâ Dîb el-Bugâ. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2000.
- et-Tehânevî, Muhammed 'Alî. *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. 'Alî Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî b. Ahmed b. Eb'l-Kâsım b. Manzûr el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. Thk. 'Abdullâh 'Alî el-Kebîr ve dğr. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts.
- İbn. Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim el-Kûfî ed-Dineverî, *eş-Şîr ve's-şu'arâ*. 2. baskı, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâr'ul-Me'ârif, 1958.
- İsmail, Durmuş, "İstîşâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları 2001. 23/397.
- Kehhâle, 'Ümer Rızâ. *Mu'cemu'l-muellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Mehmet Reşit Özbalkıç, "Arap Dilinde İlk İstîşâd", *DEÜİFD*, İzmir 1989.
- Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. 20/75.
- Mehmet Şirin Çıkar, *Kıyas Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı*, Van: Ahenk Yayınları, 2007.
- Özbalkıç, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadîsin Arap Gramerindeki Rolü*. İzmir: Çağlayan Matbaası. 2006.

Sancak, Yusuf. "İbn Hişâm el-Ensârî". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, 1999.

Tural, Hüseyin. "Arap Dilinde Şiir ve Hadîsle İstişhâd Meselesi". Erzurum: *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9/1990.

Turan, Abdülbaki. "el-Elfiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
